

A MAGYAR KERESZTÉNY POLITIKA NAGY KÍSÉRLETE

A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓ, A KÉPVISELŐK SORSA ÉS A KÉSŐI CSEKÉLY ELISMERÉS (ötödik rész)

Ez a cikksorozat szorosan kapcsolódik a szerzők idősebbikének a folyóiratban megjelent korábbi cikksorozatához (Szakolczai 2008-2009). Az újabb cikksorozatnak a folyóirat múlt évi utolsó számában megjelent első részében: „A DNP országgyűlési képviselőcsoportja” (Szabó–Szakolczai 2009-2010., első rész) leírtuk az 1947. évi DNP képviselőcsoport egészen páratlan összetételét. Joggal állapítottuk meg, hogy, a Nemzeti Parasztpárt mellett, amely 1946–1948-ban néha súlyosan helyteleníthető szerepet vállalt, s nevét 1956-ban Petőfi Pártra változtatta, ez volt minden idők legnépibb és egyben legintellektuálisabb magyar képviselőcsoportja. Az e folyóirat ez évi első számában megjelent második részben: „A DNP parlamenti szerepe” (Szabó–Szakolczai 2009-2010., második rész) a képviselőcsoport 1947–1949. évi parlamenti szereplését írtuk le a párt 1949. évi önfeloszlatásáig, és ismét joggal állapítottuk meg, hogy a képviselőcsoport eleget tett kötelezettségeinek, megtette mindazt, ami akkor megtehető volt. A harmadik rész: „A DNP országos politikai szerepe a forradalom idején” a párt – noha ez nem köztudott, egészen nagy jelentőségű – 1956. évi országos szerepét ismerteti. A negyedik rész: „Az üldöztetés, a forradalom és a megtorlás”, a feloszlás utáni üldöztetést, DNP egyes képviselőinek 1956. évi helyi szerepét, valamint a forradalom utáni megtorlást írja le. A tanulmányokat és a következtetéseket a szerzők későbbi publikációjukban kívánják összegezni.

Az ötödik rész a cím szerinti első részt két részre bontva, négy részből áll. Az első rész az ún. „kádári konszolidáció” valóságos arcát próbálja bemutatni, amely lényegesen rosszabb az utóbbi években eléggé általánossá vált képnél, a felvilágosult diktatúra puha rendszerénél. A második rész súlya miatt külön kiemelve foglalkozik a „konszolidáció” egy elemével, a Vatikánnal kötött részleges megállapodással, Matheovits Ferenc és társai perével, valamint néhány kapcsolódó perrel. A harmadik rész a képviselőcsoport tagjainak személyes sorsát, tehát azt mutatja be, hogy milyen életlehetőségeket is nyújtott nekik ez a „konszolidáció”. A negyedik rész azt a késői és szerény elismerést mutatja be, amelyet azok a képviselők kaptak, akik megélték a rendszer-váltást és az új országgyűlés ünnepélyes megnyitó ülését.

Itt sem végeztünk újabb levéltári kutatást, noha, amint ezt a harmadik részben nagyon határozottan leírtuk, és a negyedik részben is megemlégtünk, a DNP 1956. évi, a köz-

tudottnál sokkal nagyobb jelentőségű szerepe újabb alapos kutatást igényelne, amire, reméljük, meglesz a lehetőség. Az itt leírtak alig adnak többet a már ismételtlen idézett forrásmunkákban leírtaknál – Marelyin Kiss József és Vida István (2005), Vida István (1999), valamint Csicskó Mária és Szabó Róbert (1996), továbbá Pallos László (2007) –, és csak az 1989-1990-ben és ez után történtek leírása során megyünk túl az ezekben a munkákban leírtakon. Mindarról, ami történt, jó összefoglalást ad a Félbemaradt reformkor (1999 és 2006), valamint Kovács K. Zoltán és Rosdy Pál (1996).

AZ ÚGYNEVEZETT „KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓ”

A mai közfelfogás súlyosan elítéli a Rákosi-kort – vitathatatlanul joggal –, de ugyanakkor hajlik arra, hogy Kádárban a felvilágosult diktátort lássa, aki emberibb életformát, szerény jólétet, sokaknak összkomfortost lakást, népének pedig egyre nagyobb szabadságot adott. Noha e tények igazak, ez a felfogás szerintünk nagymértékű korrekcióra szorul.

Mindenekelőtt vitathatatlan, hogy Kádár volt a sikereibb. Rákosi rendszere alig néhány évet élt – Kádáré évtizedeket. Rákosi kiprovokálta a gyűlöletet önmagával és rendszerével szemben – Kádárra sokan ma is nosztalgiával emlékeznek. Rákosi romhalmazzá hagyott maga után, Kádár rendszere sok tekintetben még ma is él, még ma is hat az eseményekre és résztvevőikre, sőt a közvéleményre.

Az ennyire különböző eredmények elsődleges oka szerintünk a két ember nevével jelölt két rendszer jellege közti mélységes eltérés, ami egyrészt a két vezető egyéniségének eltéréseiből ered. Rákosi magatartása patológikus volt, aligha vitathatóan paranoid, Kádáré racionális. Rákosi magatartása a hatalom szempontjából súlyosan káros, sőt vesztes ellenállást váltott ki, és végül is forradalomra vezetett. A kádári rendszer racionálisabb volt, kisebb ellenállást váltott ki a legszélesebb tömegek részéről, és elkerülte a forradalom megismétlődését. Kádárék a legkeményebben jártak el azokkal szemben, akik reális veszélyt jelentettek a rendszer stabilitása számára – az életben hagyott és bebörtönzött Nagy Imre az ellenállás és a remény jelképe lett volna holtáig –, és a rendszer kíméletlen volt azokkal a parasztokkal szemben, akik nem fogadták el a mezőgazdaság kollektivizálását. Ugyanakkor, mihelyt a helyzet megengedte, racionális mértékű kímélettel bántak azokkal, akik már nem

voltak veszélyesek. Ez, amint már leírtuk, a közhangulat lecsillapításához, az újabb forradalom elkerüléséhez és a helyzet stabilizálásához vezetett. Rákosinak az 1956. évi forradalmat „köszönhetjük”, amelynek emléke örökké élni fog, Kádárnak viszont a nemzet erkölcsi lezüllésének kezdetét, amely folyamat ma is tart, és amelynek következményeit generációkon keresztül viselni fogjuk, talán mindörökre.

Az un. kádári konszolidációban a következő – időben egymásba folyó – szakaszokat különböztethetjük meg. Először az ellenállás megtörését, amely a további ellenállás reménytelenségének nyilvánvalóvá válása után a külföld által kikényszerített 1963. évi részleges amnesztiához és az ellenállók kényszerű megszélidüléséhez vezetett – ellentétben Rákosival, aki folyamatosan fokozta a vele és rendszerével szembeni ellenállást. Másodszor az értelmiség alkotó tevékenységének lehetővé tételét és a rendszer szolgálatába állítását – ellentétben Rákosival, aki az értelmiség semmibe vételével s más hasonló tetteivel gazdasági összeomlásba hajtotta az országot. Harmadszor a parasztság döntő részének a közösbbe kényszerítését, ráadásul úgy, hogy ezt a parasztság végül el is fogadta – ismét ellentétben Rákosival, aki mindvégig fenntartotta a hadiállapotot a parasztsággal. Negyedszer Kádár engedelmes kollaboránssá tette a katolikus egyházat – ha lehet, még nagyobb ellentétben Rákosival, akinek idejében a katolikus egyház a rezsimmel szembeni ellenállás jelképévé vált. Ez a kérdés a magyar kereszténydemokrácia szempontjából annyira fontos, hogy külön fejezetet kell neki szentelnünk. Végül, ami a legfontosabb, Kádár „szétzilált elvtelen kispolgári masszát”-vá tette „a magyar munkásosztály”-t – erre a döbbenetes kijelentésre és ennek pontos dokumentálására visszatérünk –, az elképzelhető legnagyobb ellentétben Rákosival, akinek politikája folytán 1956-ra már nem a reakciósook és a régi rendszer restaurációjának hívei, hanem a munkások lettek a rendszer legnagyobb, legaktívabb és legveszedelmesebb ellenfelei. Kádár elérte tehát azt, amit Rákosi soha: e nemzet gerincének megroppanását, és ebből a szörnyű, szinte gyógyíthatatlan megnyomorodásból mindmáig nem emelkedtünk ki.

Kádárék első teendője és tette az ellenállás végérvényes megtörése volt.

AZ ELLENÁLLÁS MEGTÖRÉSE

Az előbbieken leírtuk, hogy a Rákosi-kor alatti üldözés nem volt racionális és tervszerű, és hogy ez az irracionális és rendszertelenség bizonyos fókig még a Kádár-korszak legelején is tapasztalható volt. Ezután azonban az ellenállás megtört, a retorzió racionálisabbá, céltudatosabbá és ezért eredményesebbé vált. Ez látható a DNP képviselők sorsán is.

Foglalkozzunk először az országos politikai események részeseivel, tehát azokkal, akik részt vettek a DNP országos szervezetének helyreállításában, majd a Bibó István által kezdeményezett rendezési kísérlet támogatásában. *Mihelics*, aki ekkor a párt szellemi vezetője volt, 1957-ben három hónapig volt vizsgálati fogságban, de nem indítottak ellene eljárást. Hosszabb időre internálták *Keresztes Sándort*,

a december 8-i Bibó levélhez való csatlakozás másik aláíróját, de ellene sem indítottak eljárást. 1957 tavaszán le tartóztatták, és egy héttel később szabadlábra helyezték az 1956. évi újjászervezési kísérlet harmadik legtekintélyesebb résztvevőjét, *Székely Imre Kálmánt*, de ellene sem indítottak eljárást. Internálták *Farkas Dénest* és *Keszler Aladárt*, akik Mihelics, Keresztes és Székely Imre Kálmán mellett aláírták a párt működésének helyreállításáról Nagy Imre miniszterelnöknek írt október 30-i levelet, és Farkas Dénesnek még korábbi felfüggesztett börtönbüntetéséből is le kellett ülnie két hónapot, de egyikük ellen sem indítottak eljárást. Internálták még *Matheovits Ferencet* is, akinek Pallos (2007: 212-213) közlése szerint tudomása volt Bibó kezdeményezéséről, de ekkor ellene sem indítottak eljárást; későbbi szörnyű sorsára visszatérünk. Ugyanakkor semmit sem tettek *Farkas Györggyel*, aki, betegen megjelent ugyan a Mérleg utcában, de nem töltött be semmiféle szerepet, valamint *Papp Bélával*, aki október 30-án ugyancsak megjelent a DNP újjáalakuló ülésén, de nem vállalt szerepet.

A kép egyértelmű, és az eljárás racionális. Megfélemlítették azokat, akik részt vettek az újjászervezésben, illetve Bibó István kezdeményezésében, vagy tudomásuk volt róla. A nagyobb szerepet betöltötteket kihallgatták, legtovább fogva tartva a vezetőt, Mihelicset, de nem zaklatták azokat, akik nem vállaltak szerepet, és aligha tudhattak többet annál, mint amit az események részesei tudtak. A legkeményebben eljárak Bibóval szemben, akit 15 évre ítélték, és aki 1963-ban szabadult, de nem szélesítették ki ezt az ügyet, és nem vonták be a büntetőeljárásba a DNP tagjait. Az események az mutatják tehát, hogy egységes és racionális, a rendszer szempontjából logikus koncepció szerint jártak el, és megakadályozták egy esetleges hasonló akció kezdeményezését.

Ha esetleg bárki úgy gondolná, hogy a hatalom által követett eljárás nemcsak a hatalom szempontjából volt okos lépés, hanem egyben kíméletes vagy akár méltányos is, akkor ezt azonnal megcáfolja az ügyvédfoglalkozású képviselőkkel szemben folytatott eljárás. A hatalom csak akkor járt el bárkivel szemben kíméletesen, ha úgy vélte, hogy nem veszélyezteti a rendszert. A hatalom érdeke az volt, hogy a forradalom részesei ne kaphassanak megfelelő jogi védelmet, és ezért a DNP valamennyi ügyvédfoglalkozású képviselőjét megfosztották hivatásuk gyakorlásának lehetőségétől, egyeseket már korábban, másokat a forradalom után.

Amint ezt már leírtuk (negyedik rész, 24. o.) *Tóth László* ellen már 1950-ben ügyvédi kamarai vizsgálatot indítottak, ezért már 1953-ban nyugdíjba vonult, és teljesen visszavonultan élt. A forradalom részeseinek jogi segítséget nem nyújthatott, nem zaklatták. Amint ezt már ugyancsak leírtuk (uo.), *Rózsavölgyi Lászlót* már 1950-ben kizárták a nyíregyházi ügyvédi kamarából, és ezután tejporgyári segédmunkás, majd sertéshizlaldában állatgondozó és végül a gyulai Vízügyi Igazgatóság festő-mázoló részlegének munkása lett. Itt 1956 októberében a munkástanács elnökének választották meg. Ennek folytán „a népi demokratikus államrend elleni folytatólagosan elkövetett izgatás büntette” miatt két év börtönbüntetésre ítélték, 1959. február 28-án

szabadult. *Székelly Imre Kálmán* már az 1950-es években feladta ügyvédi praxisát, és a család elsősorban felesége sálszövő háziiparából élt (uo.).

Ennél is tragikusabb, ami azokkal történt, akik 1956-ban és azután még mint ügyvédek szerepelhettek. *Abay Nemes Oszkár* (negyedik rész, 25. o.) ment el a képviselők közül a legmesszebbre a párt önfeloszlatása utáni politikai szerepvállalásban, belépett a Balogh-pártba, képviselőjelölt lett, és a Baranya Megyei Tanács tagjának is megválasztották. 1956 végén sikerrel védte a pécsi forradalmárokat. Ezért az ügyvédek működését felülvizsgáló bizottság hivatása gyakorlásától „alkalmatlanság” címén eltiltotta. Néhány hónap munkanélküliség után csillás lett a Vasas-bányában, itt rövidesen üzemi baleset érte, és ennek folytán a kórházi kezelést követően 1959. január 30-án meghalt. *Keleti Péter Istvánt* az ügyvédek felülvizsgáló bizottság határozata nyomán az ügyvédi kamara névjegyzékéből, mint „az ügyvédi hivatás további gyakorlására alkalmatlan” törölték. *Radó Gyula* 1957-58-ban a forradalom Tolna megyei vezetőinek perében a vádlottak védelmét vállalta el. Megtorlasképpen az Ügyvédek Felülvizsgáló Bizottság „ügyvédi hivatásra alkalmatlan”-nak minősítette, és törölte az ügyvédek sorából. A képviselőcsoport valamennyi ügyvédfoglalkozású tagja számára lehetetlenné tették tehát hivatásuk gyakorlását, hogy ezzel is gyengítsék az ellenállás támogatását.

A rendszer logikája szerint racionálisnak tekinthető a bebörtönzöttek és ehhez hasonló elbánást kaptak sorsának rendezése. Foglalkozunk először azokkal, akik nem töltötték le teljes büntetésüket a forradalomig, és közülük is először a két sikertelen határátlépővel. A kezelhetlenebb *Kolbert János* biztonsági őrizetének felülvizsgálatára csak 1972-ben került sor, és akkor a bíróság házi gondozású kényszer-gyógyszerkezelést rendelt el, amelyet három év múlva feloldottak. Csak 1975-ben vállalhatott állást, és a Videoton raktári segédmunkása lett. A szerény és csöndes magatartású *Kovács József* 1954-ben szabadult, nem vitték vissza a börtönbe. 1969-ig segédmunkás, majd a budapesti Április 4. Gépgyár lakatosa lett. 1964-ben a székesfehérvári Gépipari Technikumban általános gépészműszaki képeztést szerzett. Később Keszthelyre került, és 1975-ig a Vendéglátó-ipari Szakközépiskola műszaki vezetője lett.

Azokról, akik nem töltötték le a Rákosi-korszakban kapott teljes büntetésüket a forradalomig, a következőket tudjuk. *Kerkai Jenőnek*, aki ugyan nem volt a képviselőcsoport tagja, de akiről mégis be kell számolnunk, 1956 után természetesen le kellett ülnie egész büntetését. 1959 szeptemberében szabadult. Sorsát – és azt is, hogy büntetésének ezt a második szakaszát is elkerülhette volna, de nem tette – leírta Szokolczai (2008-2009, harmadik rész, 11-12. o.). Egyénisége túl nagy súlyú volt ahhoz, hogy 1956 után szabadon hagyhatták volna, sorsa tehát megfelelt a rendszer logikájának. *Fehér Ferencet*, aki a képviselőcsoport Mindszenty politikai vonalát a leghűségesebben követő tagja volt, csak 1954. március 23-án tartóztatták le, és 1955. december 5-én ítélték el jogerősen, amiről azt írtuk (negyedik rész, 23. o.), hogy ez a Rákosi-rendszer logikája szerint abszurd módon késői és ezért irracionális volt. Kádár

idején helyreállt a racionalitás, neki is le kellett ülnie egész büntetését. 1960 áprilisában szabadult, és ezután másfél évig rendőri felügyelet alatt állt.

Azok sorsáról, akik részt vettek a helyi forradalmi eseményekben, beszámoltunk az előző részben (negyedik rész, 27-29. o.). Azokról, akik a Rákosi-rendszerben irracionális mértékben rossz elbánást kaptak, és a forradalmi eseményekben nem vettek részt, a következőket írhatjuk. *Balogh András* volt KALOT-tagot a Rákosi-korban kitelepítették, ami parasztok esetében némileg szokatlan eljárás volt. A kitelepítést az első Nagy Imre-kormány idején megszüntették, de nagyon nehéz körülmények között élt, és állandó rendőri megfigyelés alatt tartották élete végéig. *Nagy Lajos*, aki a Rákosi-korban büntetését kapott, és a forradalmi eseményekben nem vett részt, azt követően teljes visszavonultságban, de szabadlábban élhetett. *Bátor Imre*, aki Rákosi idejében ugyancsak büntetését kapott, de a forradalmi eseményekben nem volt része, a forradalom után szabadlábban maradhatott. A rendszer logikája tehát az ő esetükben is helyreállt: veszélytelenné váltak, a legszerényebb körülmények között, de szabadlábban élhettek, zaklatásuk és üldözésük ártott volna a rendszernek, békén hagyásuk használt.

Az ellenállás megtörése az 1963. március 22-i, a külföld által kikényszerített és felemás amnesztiával zárult, és ezt követte a rendszer megszilárdítása.

A RENDSZER MEGSZILÁRDÍTÁSA

Nincs lehetőségünk arra, hogy hosszabban foglalkozzunk a rendszer megszilárdításának, sőt a Kádár-rendszer egészének alapelveivel, és csak azt a néhány szempontot emelhetjük ki, amelyeknek kritikus fontosságuk van e cikk szempontjából. Az első a már veszélytelenek fölösleges provokálásának kerülése. Ez megmutatkozott, amint ezt az előbbieken bemutattuk, a büntetőügyek lezárásában, a veszélytelenné váltak üldözésének megszüntetésében és az 1963. évi részleges amnesztiában, de megmutatkozott annak elősegítésében is, hogy a legmélyebb nyomort előbb-utóbb mindenki elkerülje. Ez az alapelv az, amely – más mellett, amire azonnal rátérünk – a Kádár-diktatúrának a felvilágosultság, a puhaság látszatát adta. Létezett azonban egy második alapelv is: a veszélyesek folyamatos és legszigorúbb ellenőrzés alatt tartása és elnyomása, minden eszköz kimerítésével fenntartásával. Ez a második alapelv kevesebbet érintett, mint az első, és ezért nem akadályozta meg a puhaság látszatának fenntartását. A harmadik alapelv az értelmiség szerinti felhasználása és ennek érdekében lehetőség szerinti kímélése, a negyedik viszont, ezzel a legteljesebb ellentétben, a birtokos parasztság felszámolása és, ennek érdekében és szükség esetén, a teljes kimerítés alkalmazása volt. Ez nagyon jól lesz látható a képviselőcsoport tagjai nagy részének személyes sorsán is. Az ötödik és legmegdöbbentőbb alapelvet a Bibó-per harmadrendű vádlottja, *Regéczy-Nagy László* (2009) mondta ki visszaemlékezésében: „[Nekünk] a vallatáskor azt mondták, hogy: »Na, a magyar munkásosztály most bebizonyította, hogy sose lesz méltó szövet-

sége a Szovjetunióknak. Ha pedig ellenség, teszünk róla, hogy szétzilált, elvtelen kispolgári massa legyen. «Az lett.»* Ennek az alapelvnek a sikeres megvalósítása vezetett a puha diktatúra és a felvilágosult, jóindulatú Kádár máig élő (tév) eszméjéhez.

A rendszer megszilárdításának kritikus fontosságú eleme volt a katolikus egyház ellenállásának megtörése, az egyházi vezetők és az egyház szolgálatában állók nagy részének kollaboránssá tétele és ennek érdekében a részleges megállapodás megkötése a Vatikánnal.

A RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS A VATIKÁNNAL, A MATHEOVITS-PER ÉS NÉHÁNY EZT KÖVETŐ BÜNTETŐELJÁRÁS

Ez az ügy annyira fontos, hogy külön fejezetet érdemel. Központi eleméről, a Vatikánnal kötött részleges megállapodásról ma sincs véglegesnek tekinthető és általánosan elfogadott ítélet, és mi sem vállalkozhatunk ilyen igényű ítéletalkotásra. Ez nyilvánvaló módon további és alapos kutatómunkát igényelne, és túl is menne e cikksorozat témakörén. Az itt következők előadása nélkül azonban a téma nem zárható le.

A RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS A VATIKÁNNAL

A tárgyalást azzal a kérdéssel kezdjük, amely sokakban felmerül, hogy nem volt-e ez a megállapodás túl kedvező a Kádár-rendszer számára, valamint azzal a másik kérdéssel, hogy nem ez a megállapodás akadályozta-e meg – az ezt kísérő és ezt követő perekkel együtt – a katolikus szellemű társadalmi és értelmiségi mozgolódás megindulását a rendszerváltás előtt. Ezek a kétségek azok, amelyek miatt elkerülhetetlen ennek a kérdésnek ebben a cikkben való tárgyalása. Ezt a tárgyalást két irat ismertetésével kezdenünk.

Az egyik iratot már közzétettük az ezt megelőző cikksorozatban (Szokolczai 2008-2009, második rész, 6. o.). Ebben Nagy Tőhötöm Mindszenty hercegprímásnak a következőket írta: „Azért tartanak ma bennünket az angolszászok politikailag kevésbé tehetséges, egyensúlyát veszített népnek, s ezt így, ezekkel a szavakkal meg is mondják, mert vezetőink vagy a fenntartás nélküli behódolás, sőt túllícitálás szegyenletes módszerére térnek át, vagy pedig, ha nem hódolnak be, akkor ezt is csak szélsőségesen és ösztönös indulataik levezetésével tudják megtenni, és még csak meg sem kísérelik a kis népek egyetlen fegyverét alkalmazni: a prudenciát, amely megtalálja az utat az elvek feladása nélküli megegyezéshez. Hidegfejű angolszászok, akik a helyzetek felismerésének mesterei, ezt az értelmi illúziópolitikánkat – amint ők nevezik – soha sem megérteni, sem támogatni nem fogják.” Ez az ítélet mintha nem csupán a nemzet egészére, hanem az egyházra is vonatkoztatható lenne, mert az egyház életében is a fenntartás nélküli behódolás követte a szélsőséges ellenállást.

Ez előző irat közismert, több helyen is megjelent. A most következő idézetek azonban tudtommal még nem jelentek

meg nyomtatásban. *P. Pálos Antal* volt jezsuita provinciális 2001. augusztus 7-i, rendtársai előtt tartott prédikációjából valók (Pálos 2001). A gépelt szöveget a szerzők idősebbje személyesen tőle kapta meg, annak tilalma nélkül, hogy a leírtakat másokkal is közölhesse.

Noha az egész irat, a problémák felvetése ellenére, örömmel és reménnyel van teli, a következőket is tartalmazza: „Nem hallgathatom el azt a szomorúságot sem, amely szinte állandóan foglalkoztat, és amelynek az a következménye, hogy ma egyházunk vezetésében és működésében eléggé hiteltelen. Ez a folyamat elég régen indult el, de pontos időpontja azért meghatározható. Amikor 1949. jan.17-én P. Mócsy Imre elhagyta a Központi Szemináriumban összegyűlt Püspöki Konferencia színhelyét, ott olyan döntés jött létre, amely meghatározta a magyar hierarchia és egyáltalán a magyar egyházi vezetés elkövetkezendő évtizedeit. Tudjuk, hogy a P. Mócsy által hozott pápai levél sürgette a magyar püspökök egyetemes tiltakozását Mindszenty bíboros letartóztatása ellen. (P. Mócsy római útjával foglalkozik Szokolczai (2007) és (2008-2009, harmadik rész, 10. o.). Tudjuk, hogy szinte az egész világ tiltakozott: az egyház valamennyi püspöke, káptalana, főiskolája, egyesülete, számtalan államfő és kormányfő; a Vatikán félhivatalos lapja hónapokon át közölte hatalmas oldalakon keresztül a tiltakozások egész tömegét. A magyar püspökök azonban hallgattak. Eszembe ötlik P. Osorio [spanyol] provinciális levelének egy mondata, melyet 1967. szept. 1-jén írt P. Ricci generálishoz. E levélben beszámol, hogy a spanyol kormány rendeletéből hogyan cipelték el egy éjszaka a katonaság segítségével a spanyol rendtársakat Spanyolország keleti kikötőjébe. Közben azt írja a provinciális: „Interea omnium episcoporum altissimum silentium (Közben az egész püspöki kar mélyeséges csendbe burkolózott). Úgy tűnik, a történelem ismétli magát.” (I. m. 4. o.) És végül – e cikk tárgya szempontjából a konklúzió: „Elovastam Casaroli bíboros úr könyvét: A türelem vértanúsága. [...] Elhibázott és szomorú volt ez az ún. keleti politika.” (I. m. 5. o.)

P. Pálos prédikációja egy sokat szenvedett és önmagát – joggal – elárultnak tekintett ember megnyilatkozása. Önmagában véve nem tekinthető sem e kor, sem az un. keleti politika teljes és lezárt értékelésének. Kétségtelen tény, hogy az „altissimum silentium” nem a teljes igazság, mert voltak halovány kísérletek a problémák fölvetésére, de ezek nem mentek túl a halovány problémafölvetésen. E két idézet együtt mégis kétségeket vet föl mind a Mindszenty-per előtti, mind pedig az ezután követett egyházi politika helyességét illetően. Fölveti azt a kérdést, hogy nem lett volna-e helyesebb valamivel kevésbé kemény politika az első időben, és valamivel kevésbé engedékeny a másodikban.

Lássuk ezek után a tényeket. „1963 tavaszán másfél évig tartó tárgyalássorozat kezdődött a Vatikán és a magyar kormány illetékesei között. Az első hivatalos közvetlen tárgyalásra 1963. május 7-9. között Budapesten került sor. A Szentszéket Agostino Casaroli c. érsek, akkori helyettes államtitkár képviselte, állami részről a tárgyaló delegációt Prantner József, az ÁEH akkori elnöke irányította a külügyminisztérium közreműködésével. [...] Végül is az említettek

Budapesten 1964. szeptember 15-én írták alá a megbeszélés-sorozat eredményeit rögzítő okmányt és az ahhoz csatolt jegyzőkönyvet.” (Zombori 2001, 95. o., idézi Szakolczai 2008, 98. o.)

Mindenekelőtt figyelemreméltó az időpont. A forradalmi eseményekben való részvétellel kapcsolatos büntető ügyeket lezáró részleges amnesztia időpontja 1963 tavasza. Az időpontoknak ez az egybeesése arra utal, hogy Kádárék a rendszerrel szembenálló bebörtönzött ellenállók ügyének részleges rendezésével egyidejűleg a Kádár-rendszerrel szembeni erkölcsi ellenállás legfontosabb szervezetének ügyét is rendezni akarták, ezért akár komoly árat, a részleges amnesztiához hasonló árat fizetve. Felvetődik a kérdés, hogy vajon a velük tárgyaló egyházi fél kellőképpen tisztában volt-e ezzel, és nem azért jött-e létre ez a megállapodás úgy, ahogy létrejött, mert az egyházi fél nem ismerte kellőképpen a kommunista hatalom gondolkozásmódját?

Voltak azonban, akik ismerték a kommunisták magatartásmódját, és legyen szabad most ismét – talán kissé hosszadalmasan – P. Pálost idézni, nem egy írását, hanem azt, ahogy szóban mondta el szabadulásának történetét a szerzők idősebbikének. „Egy alkalommal, meglepetésszerűen, fölhívtak a börtönparancsnokhoz. A következőket mondta: „Nézze, úgy látjuk, hogy Maga elég sokat ült már itt, akár ki is engedhetnénk. Van maguknak valami egyesületük” – nyilván a békepapokra utalt – „szépen belép oda, mi meg kiengedjük”. Mi sem volt nyilvánvalóbb számomra,” – folytatta P. Pálos – „hogy ilyen ötletet ez a „fősmasszer” saját kezdeményezésére elő nem adhat, és ha ő utasítást kapott arra, hogy nekem ilyesmit mondjon, akkor az én kiengedésemet nála lényegesen magasabb hatalmak már eldöntötték, és már csak a részletek tisztázandók. A békepapokhoz amúgy sem léptem volna be soha, semmiféle körülmények között, de e felismerés miatt is azt válaszoltam, hogy én egészen jól megvagyok itt, enni kapok, ruhám van, valamit dolgozom, kint se lenne sokkal jobb dolgom, nem lépek be sehova. »Piszkos csirkefogó, én jót akarok neked, és te így válaszolsz« – ordította –, »mars vissza a celládba«. Eltelik egy hónap, újra hívat a fősmasszer: »Na, gondolkozott ezen a dolgon?« Gondolkoztam, de most is úgy gondolom, hogy nem lépek be sehova, inkább maradok. »Piszkos csirkefogó, itt fogsz megrohadni ebben a börtönben, mars vissza!« Eltelik néhány hét, újra lehívatnak: »Holnap reggel mehet. Írja alá a papírokat, és vegye fel a holmijait!« Az idézett szöveg gyakorlatilag szó szerinti, és nagyon jól mutatja, mit is jelent, ha valaki ismeri a vele szemben ülők gondolkozásmódját. Féltő, hogy az 1963-1964-ben eljárók nem ismerték, kellőképpen biztosan nem.

Nem lehet vitát folytatni arról, hogy megtörténhetett volna-e az, ami nem történt meg. Tudjuk, hogy az egyház kényszerhelyzetben volt, mert a megüresedett püspöki székeket be kellett tölteni. De tudjuk azt is, hogy Kádárék is kényszerhelyzetben voltak, mert szükségük volt a nemzetközi közösségből való kizártságuk megszüntetésére és a nemzetközi elismerésükre. Nem tudjuk, hogy milyen feltételek lettek volna elérhetőek, de talán nem alaptalan az a fel-

tevés, hogy az 1964 és 1989 közti 25 évnél jobb, sőt sokkal jobb is elérhető lett volna.

Nézzük meg ezek után, nyilván a teljesség igénye nélkül, hogy mik is történtek a részleges megállapodás aláírását követően, sőt már ezt megelőzően.

A MATHEOVITS-PER ÉS A TÖBBI PEREK

A *Matheovits-per* legfontosabb dokumentumait Pallos (2007, 195-244. o.) közölte, recenziót írt róla Szakolczai (2008). Az első tanúkihallgatási jegyzőkönyv kelete 1963. január 5., a nyomozást elrendelő határozat dátuma 1964. január 6., a Matheovits Ferenc első kihallgatási jegyzőkönyvén feltüntetett időpont 1964. február 7., az összefoglaló jelentés dátuma 1964. szeptember 17., az elsőfokú ítéletről készített jelentés dátuma 1964. október 8., a másodfokú ítéletet pedig 1964. december 11-én hozták meg. Bármennyire sok legyen ez a konkrét dátum, megadásuk indokolt, mert szinte kísérteties az időbeli egyezés a Vatikánnal folytatott tárgyalásokkal, az elsőfokú ítélet meghozatalának időpontja gyakorlatilag azonos a részleges megállapodás aláírásának keltével. Másodfokon dr. Matheovits Ferenc I. r. vádlott főbüntetését 10 évre súlyosbították, dr. Keleti Péter István IV. r. vádlott 3 éves főbüntetését helybenhagyták. A felrótt cselekmény tulajdonképpen nem volt más, mint időnkénti beszélgetés.

A per és az ítélet nem értelmezhető másként, mint annak egyértelmű deklarációjaként, hogyan is kell értelmezni a Vatikánnal kötött részleges megállapodást. A perre adott egyházi reakció nem volt teljes mértékben a P. Osorio spanyol és P. Pálos magyar jezsuita provinciális fent idézett szóhasználatára szerinti „altissimum silentium”, a legteljesebb csönd, de közel állt ahhoz. A tárgyalások során Casaroli általános jelleggel felvetette a bebörtönzött papok és az egyházi pályától eltoltak ügyét, de kénytelen volt elfogadni azt a választ, hogy a bebörtönzöttek ügye nem egyházi ügy, hanem őket államellenes cselekedetek miatt vonták eljárás alá. Emellett a Matheovits-perben nem volt egyházi személy a vádlottak között. Keleti 1967-ben, Matheovits 1974-ben szabadult, ő összesen 19 évet, 4 hónapot és 16 napot töltött börtönökben és internálótáborokban. Szabadulásuk után mindketten teljes visszavonultságban éltek, Keleti a pécsi Szent Ágoston plébánia hitéleti munkáját segítette, Matheovits fordításokkal foglalkozott.

Az e perrel kapcsolatos egyházi eljárás talán magyarázható lenne azzal, hogy a perben nem szerepeltek egyházi személyek. Ezt a pert azonban közvetlenül követte a *jezsuiták pere*, amelyről ugyancsak Pallos (2007, 347-376. o.) számolt be, és Szakolczai (2008) írt recenziót. A Pallos által közölt és az ügygel kapcsolatos első jelentések 1961. május 17-én és június 19-én íródtak. A belügynek és az ÁEH-nak tehát már ekkor tudomása volt arról, hogy a jezsuiták időnként találkoztak, és, *horribile dictu*, tanulmányokat írtak íróasztalfiók számára. A nyomozást és a bírósági eljárást mégis a Vatikánnal folytatott tárgyalások idejére, illetve az ezt közvetlenül követő időre halasztották. A Pallos által közölt kihallgatási jegyzőkönyvek kelete 1965. január 20. és 31., vagyis

ezekre szinte közvetlenül a részleges megállapodás aláírása után került sor. A deliktumért, a „Világszolidarizmus” című, terjesztésre sohasem került mű megírásáért Rózsa Elemér I. r. vádlott 8 évet, az ebben a közreműködő vagy ezt ismerő többi vádlott 3 - 5 évet kapott. Ismereteink szerint a Szent-szék a magyar kormánynak a függőben levő ügyek 1965. májusi tárgyalása előtt bizalmas feljegyzést adott át, majd Casaroli szóban is kitért a bebörtönzött papok ügyére, de végül kénytelen volt tudomásul venni azt a magyar álláspontot, hogy itt politikai deliktumról és nem egyházellenes lépésről van szó. Ilyen körülmények között az történt, ami megtörtént.

Pallos ugyanezen könyve (2007, 297-317. o.) közli a dr. Soltész Jenő és dr. Szigeti Imre perével kapcsolatos iratokat is; Szigeti Imre dominikánus szerzetes volt. Az első vonatkozó jelentés dátuma 1963. október 21., tehát a belügynek itt is tudomása volt arról, hogy időnként találkoznak, beszélgetnek, sőt alkalmasint irogatnak. Az ügy „realizálására” (ez volt a hivatalos belügyi szakkifejezés) vonatkozó javaslat keletkezése azonban 1965. június 8., tehát a részleges megállapodást követő idő. Ezért a cselekményért Soltész Jenőt összbüntetésként 15 év és 5 hónap börtönbüntetésre ítélték. Nem tudjuk, hogy ez esetben volt-e egyházi reakció, és ha igen, milyen.

Meg kell még emlékeznünk *Bálint Sándor ügyéről*. Róla a parlamenti almanachban (Marelyin Kiss József és Vida István 2005: 29) a következőket olvashatjuk: „1965-ben” – tehát a részleges megállapodás aláírását követő évben – „egy külföldről behozott, majd kölcsönadott könyvből konstruált ügy során, rendszerellenes izgatás alaptalan vádjával hat hónap felfüggesztett börtönre ítélték. 1966. február 1-jén – saját kezdeményezésére – nyugdíjba vonult, de aktív kutató maradt, és ezután írta meg élete fő műveit.” A dokumentumok feltárásával – tudomásunk szerint – eddig senki sem foglalkozott, és nem tételezhető föl, hogy az ügyre volt egyházi reakció.

Megítélésünk szerint a DNP története, sőt akár a valós súlyú magyar kereszténydemokrácia története a Vatikánnal kötött részleges megállapodás kádári értelmezésével és a Matheovits, valamint az azt követő, de leginkább a Bálint Sándor-perrel zárult le véglegesen. Az időbeli egybeesés és egymásutánosság ugyan kétségtelen, de a szándék, mint a szándék általában, nem bizonyítható. Ennek ellenére jogos az a feltevés, hogy ezeket a pereket a Kádár-rezsim, megítélésünk szerint a legteljesebb céltudatossággal, azért bonyolította le, hogy félreérthetlenné tegye, hogyan értelmezi a Vatikánnal kötött részleges megállapodást. Ezt az értelmezést, csekély és halovány ellenkezés után, a Vatikán is kénytelen volt elfogadni, mert nem volt ereje és lehetősége más értelmezés elfogadtatására. Ez a kádári értelmezés egyházi vonatkozásban a részben kollaboráns és a titkosszolgálatoknak jelentő egyházat jelentette, ahol az egyházpolitikai végső döntéseket az állam szerve, az ÁEH hozta meg, és az MKPK – tagjainak saját bevallása szerint – az ÁEH végrehajtó szervévé vált, és alig volt befolyása az események menetére. Ugyanez a kádári értelmezés a katolikus társadalmi és politikai tevékenység majdnem teljes tilalmát jelentette

a Matheovitsra kirótt 10 és a Soltész Jenőre kiszabott 15 és fél év fenyegetésével. Az MSZMP-n kívül a pártpolitikai tevékenység természetesen mindenki számára tilos volt, de ez a kádári értelmezés a katolikus társadalom-, kultúr- vagy nemzetpolitikai tevékenység majdnem teljes tilalmát jelentette.

Jogosnak látszik az eseményeknek az az értelmezése, hogy Bálint Sándor pere jelentette ennek a helyzetnek a véglegesítését. Matheovitsról még lehetett azt mondani, hogy radikális és forrófejű, Soltészról és Szigetiről, hogy ideológiailag szélsőségesek, de Bálint Sándor maga volt a megtestesült visszafogottság és mérséklet. A DNP tagjai és a keresztény szellemű közélethez tartozók vagy ehhez közelálló joggal érezhették úgy, hogy ha azért, amit Bálint Sándor tett, börtön járt, még ha tudományos tevékenységére való tekintettel felfüggesztett is, akkor szinte semmit sem lehet tenni. Ettől kezdve a DNP-t, sőt a magyar kereszténydemokráciát holtnak vagy legalábbis tetszhalottnak, a legszerencsésebb esetben Csipkerózsika-álomba merültek lehetett, sőt kellett tekinteni.

Kádárék tehát ezzel a megállapodással és ezekkel a perekkel megteremtették a hatalomnak tökéletesen megfelelő helyzetet. Magyarországon nem lehetett ZNAK, és különösképpen nem lehetett Solidarnosc. Tudjuk, hogy a katolikus egyháznak a társadalomba való beágyazottsága Lengyelországban sokkal erősebb volt, mint nálunk. Ennek nagyrészt történelmi okai vannak, a lutheránus Poroszország és az ortodox Oroszország között – igaz ugyan, hogy a katolikus Habsburg-birodalom közreműködésével és részesedésével – felosztott Lengyelországban a katolikus egyház lett a nemzeti identitás hordozója. Nálunk a katolikus egyház soha el nem érte azt a szerepet, amit a lengyeleknél betölthetett. Az elkerülhetetlenül kisebb szerep adottság, a jelentéktelen szerep azonban nagyrészt a részleges megállapodás és megállapodás kádári értelmezésének volt a következménye. Nagyrészt ennek tudható be, hogy a magyar katolicizmusnak szinte semmi szerepe sem volt a rendszerváltás előkészítésében és megvalósításában, és ezt követően sem töltötte be azt a szerepet, amelyet be kellett volna töltenie. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének tisztában az akkori katolikus egyházi vezetés nehéz helyzetével.

A most leírtak mutatják a legjobban a kádári politika céltudatosságát, eredményességét, és romboló, züllesztő hatását, amely hatás még ma is tart, és még sokáig fog tartani.

A DNP KÉPVISELŐCSOPORT TAGJAINAK SZEMÉLYES SORSA

Az előző fejezetben leírtak egyértelműen megadják az itthon maradt DNP képviselők lehetőségeinek végső határát. Közéleti szerepről nem lehetett szó, és a cél nem lehetett más, mint a túlélés, a nyomortól vagy akár a legmélyebb nyomortól való szabadulás, a szakmai munka. Azok számára, akik bizonyos fokig egyházi szolgálatban maradtak, az, amit az ÁEH és a belügy megengedett. Tekintsük át most e sorsokat a korábbi tárgyalás szerinti sorrendben.

AZ EMIGRÁCIÓBA KÉNYSZERÜLTEK

1948-49-ben tizenegy képviselőnek sikerült átlépnie a határt, hozzájuk 1956-ban Koczor János csatlakozott. A róluk már leírtakat nem ismétljük meg; emigráns politikai szerepüket Kovács K. Zoltán (2005) tekinti át, és itt ezzel sem foglalkozunk.

Barankovics István pályája az emigrációval megtört. Az emigráns politikában, amelynek reménytelenségét az ország kényszerű elhagyása előtt és után egyaránt látta, nem töltött be kiemelkedő szerepet, a kinti életbe nem tudott igazán beilleszkedni, íróasztalfiókjának dolgozott, igazán jelentős művet nem alkotott, és a szerzők idősebbikének tudta szerint művei nagy részét halála előtt elégette. Munkásságáról Kovács K. Zoltán (1996) emlékezik meg, összegyűjtött írásait Kovács és Gyorgyevics (2001) tette közzé. A többiek közül a legnagyobb valóságérzékkel rendelkező *Varga László* lett a leg-sikeresebb, elismert ügyvéd volt New Yorkban. Sikeres és legalább megfelelő megélhetést szerző üzletember lett az Egyesült Államokban *Belső Gyula*, illetve Kanadában *Mézes Miklós*. *Belső Gyula* ingatlanforgalomból és ingatlanérték-becslésből szerzett diplomát, ingatlanforgalmi iroda társtulajdonosa lett, és a New Brunswick-i magyar takarékpénztárt is vezette. (Ebben a városban sok magyar él.) *Mézes Miklós* a hároméves Chartered Financial Planner kurzust végezte el, és pénz- és adóügyi szakértőként (Chartered Financial Advisor) dolgozott. *Kovács K. Zoltán* mint segédmunkás, házmester és rakodómunkás kezdte, majd a Szabad Európa Rádió munkatársa lett Münchenben. *Pethe Ferenc* Svájcban volt könyvtáros, majd középiskolai tanár. Ők is megfelelő egzisztenciát tudtak tehát szerezni maguknak. Ugyanakkor *Babóthy Ferenc* és *Eszterhás György* a Fordnál lett autóipari munkás, ami – a taylorizmus bevezetése után – semmiképpen sem volt nagy társadalmi megbecsüléssel járó foglalkozásnak tekinthető. *Eszterhás* az anyagbeszerző tisztviselőig, *Babóthy* a művezetőségig vitte. *Villányi Miklós* Kanadában lett műanyagfröccsöntő gép mellett dolgozó munkás, majd műszaki rajzoló, *Pócza Lajos* Ausztráliában egy elektronikai gyárban dolgozott, ugyancsak szerény beosztásban, *Koczor János* pedig a kanadai Torontóban követte *Babóthy* és *Eszterhás* példáját, és lett autógyári munkás, műanyag karosszériagyártó, csoportvezetőként nyugdíjazták. *Zoltán Pál* Hollandiában lett könyvkötő, majd alkalmi megbízásokból élő könyvelő. A hazájához való ragaszkodásnak ő adta a legmeghatóbb példáját. Utolsó éveiben, nyugdíjasként, az után, hogy nem engedték hazatelepülni, Bécsben élt egy szobában, hogy közelebb legyen Magyarországhoz. *Ónéletrajzot* *Varga László* (1979) és *Mézes Miklós* (1991) hagyott hátra, *Pócza Lajos* tett még közzé két könyvet (*Pócza* 1984 és 1989).

Mindezt egybevéve nem mondhatjuk azt, hogy a nyugati világ tárt karokkal várta, fogadta be, és melegen támogatta a nyugati politikai eszméket nálunk képviselni akaró emigráns magyar politikusokat. Szét-

szóródtak a világ minden tájára, Kanadától Ausztráliáig, és nagy részüknek szerény sors jutott. Beigazolódott, amit *Barankovics* mondott: „Nincs szörnyűbb sors és szörnyűbb kiszolgáltatottság, mint a politikai emigránsoké”.

AKIK NEM ÉRTÉK MEG
A „KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓT”,
ÉS AKIK MÁR A PÁRT FELOSZLATÁSA UTÁN
TELJESEN VISSZAVONULTAK

Először a Rákosi-korban elhunytakról, részben megismételve a már leírtakat. *P. Károlyi Bernát* 1949. november 28-i letartóztatása és 15 évre való elítélése után a börtönkórházban 1954 márciusában meghalt. A Rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában temették el, holttestét a legutóbbi időben találták meg, kezdeményezni szándékoznak boldoggá avatását. A volt kisgazdapárti képviselő *Pécsi Józsefet* a párt feloszlata után kulákká nyilvánították, földjét 1951-ben betagosították, lelki és testi egyensúlya és egészsége megrendült, és 1952-ben meghalt. *Pörneczy Józsefet* internálták, az internálótáborok 1953. évi feloszlata után hazatért és gazdálkodott, majd 1954-ben elhelyezkedett a Marcalvölgyi Állami Gazdaságban. Az üldöztetéstől nyilván nem függetlenül 1956-ban, a forradalom előtt meghalt.

Folytassuk a Kádár-korral. Az ügyvéd *Abay Nemes Oszkár* tragikus sorsát és halálát már leírtuk. A KALOT-tag *Gáspár Mihály*, amikor a tsz-szervezés nyomán bekényszerült a közönsébe, öngyilkos lett, és egyhetes kórházi ápolás után halt meg 1961-ben. *Barkóczy József* volt kisgazdapárti képviselőt 1952. október 10-én letartóztatták, és 6 évre ítélték; 1956-ban tagja volt faluja, Tengőd, nemzeti bizottságának, 1957. május 13-án újra letartóztatták, és csak 1958. október 20-án, már súlyos betegen szabadult. Agyvérzést kapott, és 1961. január 21-én meghalt.

Végül a képviselőcsoport feloszlata után teljesen visszavonultak. *Tóth László* ügyvéd (lásd 37. o.) hivatását feladva teljes visszavonultságban élt haláláig. *Nagy László*, Veszprém volt főjegyzője, majd 1945 előtti polgármestere mandátumának lejárta után minden tisztségétől, gazdasági érdekelttségéről és funkciójáról lemondott, 1951-ben feleségével Balatonlellére költözött, és teljes visszavonultságban élt. *Rónaszéki Lajos* uradalmi tisztviselőt, számtartót, majd szövetkezeti igazgatót 1950-ben osztályidegennek nyilvánították, visszavonult, és haláláig háztáji gazdasága jövedelméből élt. *Bús Imre*, aki tekintélyes gazda volt, felajánlotta földjét az államnak, ezután felesége tanári fizetéséből és megmaradt 1200 négyszögöl kertjük jövedelméből éltek. *Pusztai Sándor*, aki földtulajdonnal is bíró építőmester volt Orosházán, Miskolcra költözött, a diósgyőri vasgyárban lett építész-vezető. A pótképviselő *Harnóczy Kálmánt*, mint osztályidegent, városi lakásából kiköltöztetették, teljesen visszavonultan, alkalmi munkákból élt, rokonsága támogatta. A teljes passzivitás ritkán jár hosszú élettel, egyikük sem érte meg a rendszerváltást.

A TÉNYLEGES FELSŐ VEZETŐK

Az itthon maradt vezető értelmiségieknek jutott a legjobb sors, folytathatták munkájukat. *Bálint Sándor* konstruált peréről már írtunk, e per és elítéltetése ellenére munkáiért 1974-ben, Győrffy-émlékéremmel tüntették ki. Életrajzát Tomisa (1996) és Csapody (2004) tette közzé. *Eckhardt Sándort* 1965-ben Mai francia nyelvtan c. művéért Akadémiai Nagydíjjal tüntették ki, és az ő vezetésével készült el a magyar-francia és a francia-magyar nagyszótár. Életrajza Rosdy (1996) műve. *Mihelics Vid* 1957. évi három hónapos vizsgálati fogsága után folytatta munkáját az Új Embernél és a Vigiliánál, hogy milyen mértékű folyamatos belügyi felügyelet és ellenőrzés alatt, arról Pallos (2007) ad számot. Életrajzát Frenyó (1996 és 2002) írta meg. *Rónay György* is folytathatta munkáját, és Mihelics váratlan halála után a Vigília élére került. Életrajzát Szabó Ferenc S. J. (1996) írta meg. Egyikük sem élte meg a rendszerváltást, és nagyrészt ennek tudható be, hogy a vezető nélkül maradt kereszténydemokrácia nem tudott fontos szerepet betölteni.

A MOZGALMI VEZETŐK ÉS A KALOT-TAGOK

Farkas György, súlyos megaláztatásai után, Dobi István közbenjárására – aki egykor az érdi népfőiskola hallgatója volt – került jobb beosztásba. Nyugdíjasként Gödöllő Város Helytörténeti Múzeumában alkalmazták, és helytörténeti munkáiért 1983-ban a Magyar Történelmi Társulat tagjai közé választotta. Már betegen élte meg a rendszerváltást, 1991-ben halt meg, ő sem lehetett az újjászervezés aktív részese, noha az itthon maradtok közül feltehetőleg ő lett volna erre az egyik legalkalmasabb. *Keresztes Sándor* 1950-tól az Új Embernél volt pénzbeszedő, fűtő, majd adminisztrátor, és később különböző egyházi feladatokat látott el. *Székelly Imre Kálmán*ról már leírtuk, hogy feladni kényszerült ügyvédi foglalkozását, és felesége sálszövő iparából éltek. *Ugrin József* ugyancsak Dobi István közbenjárására kapott szerény állást, és innen vonult nyugdíjba. 1983 áprilisában a Hazafias Népfőfront keretén belül megalakult Népfőiskolák Baráti Köre alelnökévé választották. *Székelly Imre Kálmán* 1980-ban halt meg; Keresztes Sándornak és Ugrin Józsefnek nagy szerepe volt a KDNP 1989. évi újjászervezésében és életében. Közülük Ugrin Józsefnek jelent meg visszaemlékezése (Ugrin 1995), és Keresztes Sándor közlései alapján adtak ki egy önéletrajzi írással szinte egyenértékű kötetet (Keresztes 2008). *Balogh András* állatgondozóként, majd szőlőmunkásként dolgozott, később fakitermelést és mészégetést vállalt, pályamunkás lett, és végül, tizennégy éven át, kubikusként foglalkoztatták, és így nyugdíjazták. *Bodor György* „fömlajánlotta” földjét a helyi termelősövetkezetnek, és volt kocsirendező, kubikus és építőipari segédmunkás, de műszaki fordító és adminisztrátor is. *Papp Béla* az 50-es évek elején az Állami Biztosító alkalmazottja lett, 1956 utáni sorsáról semmit sem tudunk. *Tuba István* mint vasúti pályamunkás dolgozott nyugdíjazásáig. Az itthon maradt KALOT-tagok közül

egyedül ő élte meg a rendszerváltást, de már súlyos betegen, és 1991-ben halt meg. E sorok íróinak idősebbike ez évben, nem sokkal halála előtt próbálta meglátogatni szülőfalujában, de már olyan állapotban volt, hogy családja nem engedte be hozzá, noha a látogatást, ezt megelőzően, még egyeztetette vele.

A KISGAZDAPÁRTI KÉPVISELŐK

Barkóczy József és *Pécsi József* korai és tragikus halálával már foglalkoztunk. *Bodnár János Antalt* 1957-ben rehabilitálták, és újra taníthatott nyugdíjazásáig, de nem mint tanító, mert így szükségképpen a falu egyik szellemi irányítója lett volna, hanem mint az abaújkéri Gyógypedagógiai Nevelő Intézet alkalmazottja. *Hajdú Kálmán* megmaradt földjén egyénileg gazdálkodott. *Kováts Ferenc* mint igazságügyi szakértő dolgozott, és háztáji földjét művelte. *Kováts László* az 1957. évi megtorlások idején kapott 20 havi börtönbüntetésből 8 hónapot töltött le, és ezt követően újra, nyugdíjazásáig, sőt ezután is a visegrádi erdőgazdaságnál dolgozott mint erdőmérnök. *Nagy Lajos*, akinek mezőgazdász diplomája volt, a Heves Megyei Vízügyi Vállalat irodavezetőjeként ment nyugdíjba. Közülük Kováts László és Nagy Lajos élte meg a rendszerváltást, tehát azok, akik szakmájukban dolgozhattak, és így a viszonylag legjobb elbánást kapták.

Itt együtt szerepeltek értelmiségiek és parasztok, és itt láthatjuk a legjobban, hogy a Kádár-korszak, sőt már a Rákosi-kor is az értelmiségiekkel szemben volt elnézőbb, és a parasztokkal szemben kíméletlenebb. Az erdőmérnök Kováts László sorsa lett a legelviselhetőbb. Megjárta a börtönt 1949 és 1956 után is, de mindkét alkalommal viszonylag gyorsan szabadult, visszakerült az erdőmérnöki státusba, megőrizte egészségét, megélte a rendszerváltást, és újra képviselő lehetett az FKGP listáján, ahova visszalépett. Kováts Ferenc zalai parasztvezetőből igazságügyi szakértő lett, és mint ilyen, múltja és képességei alatti sorban ugyan, de létezhetett. Gyógypedagógussá átminősítve létezhetett Bodnár János Antal, és visszatérhetett szakmájába Nagy Lajos is. A parasztok sorsa mérhetetlenül rosszabb volt, és kettőjüket kergették korai halálba.

A KÉPVISELŐJELÖLTSÉGET VÁLLALT PAPOK,
VIDÉKI ÜGYVÉDEK,
VIDÉKI ÉRTELMSÉGIK, FÖLDBIRTOKOSOK
ÉS MEZŐGAZDÁSZOK

P. Károlyi Bernát tragikus sorsát már leírtuk. *Bartha Bélát* egyházi felettesei az elképzelhető legkisebb plébániára, Fáj községbe helyezték; az enyhülést követően került a valamivel kevésbé eldugott Legyesbényére.

Az ügyvédek sorsát azzal egészíthetjük ki, hogy *Radó Gyula* volt éjjeliőr, portás, majd haláláig – magas kort megérve és teljes szellemi frissességét megőrizve – múzeumi teremőr; *Rózsavölgyi László* pedig, börtönbüntetés után, színházi portás.

A vezető értelmiséghez nem tartozó vidéki értelmiségiek általában a szerény megélhetést biztosító státusig emelked-

hettek, és ebben a státusban semmivel sem veszélyeztették a rendszert. *Bátor Imre* vasúti pályamunkás, majd munkavezető, majd végül az üzemi konyha vezetője lett. *Berkes János* korán nyugállományba vonult. *Búzasi Sándor* téglagyári főmérnöként végezte. *Csépe Jenő*, ha középiskolában nem is, de általános iskolában taníthatott. *Kovács József* börtönbüntetése és fizikai munkásként eltöltött évei után a Tatabányai Szénbányák balatongyöröki üdülője műszaki vezetőjének státusáig juthatott el, és innen ment nyugdíjba. *Mészáros Ödön* felfüggesztett börtönbüntetése után csak a győr-újvárosi katolikus templom kiséítő kántora lehetett. A rendszerváltást Bátor Imre, Berkes János és Kovács József érte meg. Közülük Bátor Imre hagyott hátra kézíratos visszaemlékezést.

Pörncze József korai haláláról és *Farkas Dénesnek* a forradalom idején betöltött szerepéről már írtunk. *Farkas Dénes* rövid börtönbüntetése után Budapesten a lányánál élt teljes visszavonultságban.

FÖLDMŰVESEK, IPAROSOK ÉS MUNKÁSOK, VALAMINT A PÓTKÉPVISELŐK

Bocskay István időszakos munkákból élt, majd kapuőr lett, súlyos baleset érte, és 1984-ben meghalt. *Bús Imre*, amint ezt már leírtuk, felajánlotta földjét az államnak, és felesége tanári jövedelméből, valamint megmaradt kertjük terméséből éltek. *Domonkos János* termelészövetkezeti nyugdíjasként hunyt el. *Fehér Ferenc* a szabadulás után kőműves, majd művezető lett, és ebben a státusban ment nyugdíjba. *Iszak Kálmán* cukorrépa-átvevőként dolgozott, majd bérelt földön gazdálkodott, és végül magánüzletekben volt raktáros. *Kántor József* utolsó éveiben az egyházközség pénztárosa, majd elnöke volt, és ellátta a kántori teendőket is. *Kolbert János* nehéz sorsáról már írtunk. Raktári segédmunkásként végezte, családja szerint tisztázatlan körülmények közötti autóbalesetben halt meg. *Pusztai Ferencnek* a párt önfeloszlatása utáni életéről semmit sem tudunk, közúti baleset következtében halt meg 1962-ben, 53 éves korában. *Pusztai Sándor*, amint ezt már leírtuk, építésvezető volt a diósgyőri vasgyárban, 1966-ban bekövetkezett hirtelen haláláig. *Szabados Pál* visszakerült a szakmájába, gyártmánytervező-szabász lett, ami az ő szakmájában alkalmasint a legmagasabb szakmai beosztás. *Tasler Lajos* szabadulása után a termelészövetkezet raktárosaként dolgozott nyugdíjazásáig. *Id. Tóth László* tsz-kocsisként végezte. *Vörös Lajos* a kámi Kisfaludy Termelészövetkezet elnöke lett, ami e sorok írói szerint ekkor nem volt kifogásolható, mert ebben a pozícióban sokat tudott használni faluja népének, és a szombathelyi Vízgazdálkodási Vállalat anyaggazdászaként vonult nyugdíjba. Végül *Zomborszky János* egy szakszövetkezet elnökhelyettese és agronómusa lett, majd a Ságvári Tsz főraktárosaként nyugdíjazták. Az itt tárgyaltak közül egyedül ő érte meg a rendszerváltást.

Mit mondhatunk az itt leírtakról? A földművesek leg többjének sorsát a birtokos parasztság likvidálásának programja határozta meg, és sokuk élete nagy szegénységbe torkolt. A két iparos, Fehér Ferenc és Szabados Pál, eljutott a művezetőségig és a gyártmánytervező szabászságig, a

szocializált mezőgazdaságban szerepet vállaló Vörös Lajost és Zomborszky Jánost pedig alkalmazták mint értelmiségieket.

Végül a *pótképviselőkről* a következőket. *Gábor János* a börtönből és a rendőri felügyelet alóli szabadulása után a rendőri zaklatások miatt Budapesten élő lányához költözött, és a Kereskedelmi Asztalos- és Lakatosipari Vállalat festőrezlegének dukkózó csoportvezetőjeként nyugdíjazták. *Horváth Ferenc*, amikor 1963-ban egyéni kegyelemmel szabadult, a tapolcai borpincében segédmunkás, majd egy tihanyi étteremben pincér lett, bérelt földön is gazdálkodott, és egy közúti baleset folytán halt meg viszonylag fiatalon. *Harnóczy Kálmánról* már írtunk, visszavonultan élt. *Keszler Aladárt* szakértelme miatt alkalmazták. Államosított üzemenek vezetője maradt, majd a Tapolcai Tanács Műszervek egyik rezlegének vezetőjeként ment nyugdíjba. *Csontos Tamás* egy ideig mezőgazdasági napszámos-munkából tartotta el családját, majd tsz-könyvelő lett, és nyugdíjazásakor már főkönyvelő volt. *Szabó Ferencről* annyit tudunk, hogy könyvelőként kisiparosoknál dolgozott. *Bakó Mátyás* főagronómusként ment nyugdíjba, és 1980-ban tagja lett az Agrártudományi Egyesületnek. Az értelmiségi foglalkozást betölteni tudó Keszler Aladártól, Csontos Tamástól és Bakó Mátyástól eltekintve a legszerényebben éltek tehát valamennyien.

Minderről, összefoglalásként, nem írhatunk mást, mint hogy a Kádár-rendszer azt tette velük is, mint az ország egészével: a lehető legolcsóbban vásárolta meg az akkor megváltoztathatatlanba való belenyugvást. Közéleti szerep és a rendszerváltás előkészítésében való részvétel a képviselők egyikének sem juthatott.

A KÉSŐI ÉS SZERÉNY ELISMERÉS

A rendszerváltást a külföldre menekültek közül tízen, Babóthy Ferenc, Belső Gyula, Eszterhás György, Koczor János, Kovács K. Zoltán, Mézes Miklós, Pete Ferenc, Pócza Lajos, Varga László és Villányi Miklós, az itthon maradtak közül tizenhárman, Bátor Imre, Berkes János, Bodnár János Antal, Farkas György, Keresztes Sándor, Kovács József, Kovács László, Matheovits Ferenc, Nagy Lajos, Szabó Ferenc, Tuba István, Ugrin József és Zomborszky János, tehát összesen huszonhárman érték meg. Közvetlenül a rendszerváltás előtt hunyt el a külföldre menekültek közül Zoltán Pál, 1989. január 15-én, és az itthon maradtak közül Csontos Tamás, 1989. július 17-én.

A rendszerváltást megért huszonhárom képviselőt, múltjuk elismeréseként és annak demonstrálására, hogy a rendszerváltás utáni első magyar országgyűlés az utolsó törvényesen megválasztott, 1947-1949. évi országgyűlés örököse, meghívták az új országgyűlés 1990. május 2-i megnyitó ülésére. Közülük csak heten, Keresztes Sándor mint a KDNP és Kovács László mint az FKGP megválasztott képviselői, valamint Belső Gyula, Kovács K. Zoltán, Nagy Lajos, Pethe Ferenc és Varga László mint a KDNP vendégei vettek részt ezen az ülésen. Ebben a késői csekély elismerés-

ben tehát csak nagyon kevesen részesültek. Mézes Miklós itthon volt nemcsak az 1990. évi, hanem az 1994. évi választások idején, és nagy aktivitással vett részt a választási küzdelemben szülőföldjén, a kapuvári választókerületben, beszédet tartva számos helyen, de az ünnepélyes megnyitó ülésen nem tudott részt venni.

Más formális késői elismerést is csak kevesen kaptak. Bálint Sándor szegedi szülőházán emléktábla volt (a házat később lebontották). 1989-ben a szegedi Pantheonban helyezték el mellszobrát, Újszegeden művelődési ház viseli nevét. A katolikus egyház kezdeményezte boldoggá avatását. Eckhardt Sándor a rendszerváltás után posztumusz visszakapta akadémiai rendes tagságát, és posztumusz Kossuth-díjat kapott. Barankovics Istvánt 2001. december 13-án feleségével együtt újratemették Budapesten, a Kerepesi temető díszsírhelyén. A sírjuk melletti sírba temették a 2003. május 17-én meghalt Varga Lászlót, és a közelben kapott díszsírhelyet a 2008. március 6-án meghalt Kovács K. Zoltán. 1998. szeptember 15-én a pécsi sportuszoda fölvette az Abay Nemes Oszkár nevet, ő ugyanis több nemzetközi úszóverseny győztese volt, két alkalommal főiskolai világbajnokságot és csapatban olimpiai bronzérmeket is szerzett. Emléktáblát helyeztek el Varga László budapesti, Galamb utcai lakóházának, Farkas György mogyoródi szülőházának és Mihelics Vid budapesti, Attila utcai lakóházának falán.

A rendszerváltást megért huszonhárom képviselő aktív részvétele elvben lehetővé tette volna a DNP újjászervezését, és ez méltó elismerés lett volna számukra is, de nem ez történt. A külföldre menekültek közül csak Kovács K. Zoltán járt haza rendszeresen Münchenből már 1989 első hónapjaiban, a rendszerváltás kezdetén. Varga László túl későn, az új Országgyűlés megnyitó ülésének napjaiban jött haza, és ezért nem lehetett befolyása az ezt megelőző idő eseményeire, a KDNP újjászervezésére és kialakítására. A későbbiekben is csak ők vettek részt nagyobb súllyal a politikai életben. Kovács K. Zoltán képviselővé választásának gondolatát elutasította. Varga Lászlót 1994-ben választották meg először újra képviselővé, nem is az akkori felső vezetés, hanem dr. Mészáros Gyula akkori Pest megyei elnöknek és Pest megyei listavezetőnek a döntéshozó testület ülésén megtartott felszólalásának és előterjesztett javaslatának hatására; javaslatával a döntéshozó testület nagy többséggel értett egyet. Hazajött még Pethe Ferenc, de nem kapcsolódott be a politikai életbe, valamint Babóthy Ferenc, de ő már csak élete legvégén, súlyos betegen. Látogatóként megfordult a KDNP székházában Eszterhás György, Mézes Miklós és Villányi Miklós.

Az itthon maradtak politikai szereplését és vitáikat nem itt, hanem a KDNP történetének kezdeteként lehet csak tárgyalni. Itt csak azt ismételhetjük meg, hogy közülük 1990-ben csak ketten kerültek be a parlamentbe, Keresztes Sándor a KDNP, és Kovács László az FKgP színeiben. Ekkor még ketten kísérelték meg a parlamentbe való visszakerülést, Kovács József a Zala megyei lista első és Szabó Ferenc ugyanezen lista második helyén, de sikertelenül. A többiek egy részének tényleges politikai szerepet nem jelentő intézőbizottsági tagság, helyi szervezeti elnökség vagy tiszteletbe-

li elnökség jutott, más részüknek ez sem, azok pedig, akik 1992-ben még életben voltak, Barankovics-emlékérmeket kaptak. Nemcsak a hivatalos Magyarország, hanem a KDNP sem adta meg tehát nekik azt az elismerést, amit helytállásuk és méltósággal elviselt nehéz sorsuk miatt megérdemeltek volna. Az elismerés megadására sokuk esetében kevés volt az idő. Az itthon maradottak közül Bátor Imre, Farkas György és Tuba István, a külföldre menekültek közül Belső Gyula már 1991-ben meghalt, őket 1992-ben követte Berkes János, 1993-ban Nagy Lajos, Ugrin József és Pócza Lajos, és 1994-ben Villányi Miklós. Nem kapták meg sem ők, sem a többi túlélők, sem az országos politikai vezetéstől, sem a KDNP vezetésétől azt az elismerést, amit megérdemeltek volna. Ezt elsősorban a KDNP vezetésének kellett volna megadnia nekik, mert az ő örökösüknek tekinti magát.

EPILÓGUS

Az a bánásmód, amit a DNP képviselői mind a hivatalos Magyarországtól, mind a magát az ő utódpartjuknak tekintő KDNP-től kaptak, sőt az az elégtelen hangulat is, amellyel erről itt beszámoltunk, méltatlan mind egyéniségükhöz, mind történelmi szerepükhöz.

A magyar kereszténydemokrácia - Giesswein Sándor sikertelen kísérletétől eltekintve – 1945 előtti története során nem volt sem igazán önálló, sem korszerű, sem progresszív politikai erő, és nem képviselt igazán önálló politikai elképzelést. A domináns konzervatív párt alárendelt szövetségeseként szerepelt, igazán önálló politikai mondanivaló és hivatástudat nélkül. Feladata, sajnos, nem volt több, mint a hívők szavazatainak és az egyház támogatásának megszerzése a domináns konzervatív párt számára.

A DNP szakított ezzel a pozitívnak semmiképpen sem minősíthető hagyománnyal. Önálló volt, nem volt az akkori domináns polgári párt, a Független Kisgazdapárt alárendeltje, még ha, amíg ez lehetséges volt, partneri kapcsolata volt is vele és egyes vezetőivel. Nem volt az egyház alárendeltje sem, noha mindent megtett az egyház jogainak és érdekeinek védelméért. Volt saját mondanivalója és hivatástudata, és megkísérelte mind 1945–49-ben, mind 1956-ban a szinte lehetetlent, a politikai lehetőségek határainak felismerésével a korszerű és progresszív, a nemzet számára a szabadságjogok teljességét és a felemelkedés lehetőségét megadó út megtalálását. Páratlan volt az összetétele, kiemelkedő az intellektuális súlya és a népi jellege.

A DNP kísérlete megbukott, és a képviselőcsoport számos tagjának sorsa megrázó. A velük szembeni elbánás és a nekik adott csekély elismerés méltatlan ahhoz, akik voltak, amit tettek, és amit megkíséreltek. Vállalkozásukat joggal tekinthetjük követendő példának és személyüket példaképnek. Csak az ő útjuk méltó a követésre.

SZABÓ RÓBERT – SZAKOLCZAI GYÖRGY*

* A szerzők ezúton mondanak köszönetet Székely Attilának azért, hogy felhívta a figyelmüket Regéczy-Nagy Lászlónak a 38-39. oldalon idézett tv-interjújára és ennek során tett, itt idézett kijelentésére.

IRODALOM

- Csapody Miklós (2004): Bálint Sándor élete és politikai működése. 1904–1980. Korona Kiadó, Budapest, 615 o.
- Csicskó Mária – Szabó Róbert (1996): A Demokrata Néppárt képviselői. In: Kovács – Rosdy (1996), 119-188. o.
- Frenyó Zoltán (1996): Eszmék és tények professzora. Mihelics Vid (1899-1968). In: Kovács – Rosdy (1996), 73-77 o.
- Frenyó Zoltán (2002): Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. METEM, Budapest, 280 o.
- Keresztes Sándor (2008): A kiegyezés reményével. Keresztes Sándorral beszélget Elmer István. Kairosz, Budapest, 166 o.
- Kovács K. Zoltán (1996): A magyar kereszténydemokrácia vezető politikusa. Barankovics István (1906-1974). In: Kovács – Rosdy (1996), 7-25. o.
- Kovács K. Zoltán (2005): Magyar kereszténydemokraták az emigrációban. In: Félbemaradt reformkor (2005), 257-290. o.
- Kovács K. Zoltán és Rosdy Pál (szerk.) (1996): Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944-1949). Barankovics István Alapítvány, Budapest, 221 o.
- Marelyin Kiss József és Vida István (főszerk.) (2005): Az 1947. évi szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Budapest, 747 o.
- Mézes Miklós (1991): A kalászba szökkenő vetés. A szerző kiadása, Budapest, 264 o.
- Pallos László (2007): Reménykeltők. Az 1945. utáni „illeghális” katolikus politikai szervezkedések. Írták: A Belügyminisztérium és ügynökei. Kutatta, összeállította, a bevezető szöveget és a zárszót írta dr. Pallos László. Püski, Budapest, 389 o.
- Pallos László (2009): Kétféle mérce a diktatúrában. Püski, Budapest, 255 o.
- Pálos Antal S. J. (2001): Prédikáció, 2001. 08. 07. Kézirat. 6 o.
- Pócza Lajos (1984): A magyar polgári életrend megtartásának küzdelmei és felszámolása, 1945-1948. Melbourne – Sydney. 50 o.
- Pócza Lajos (1989): A Demokrata Néppárt története. Sydney. 169 o.
- Rosdy Pál: A magyar és francia nyelv és irodalom mestere. Eckhardt Sándor (1890-1969). In: Kovács – Rosdy (1996) 35-41. o.
- Regéczy-Nagy László (2009): Tv nyilatkozat. Hír TV, 2009. június 19., péntek, 20:05, 20:17'2” – 20:17'25””. http://www.hirtv.hu/?tPath=view/videoview&videoview_id=8329
- Szabó Ferenc S. J. (1996): Az ember és az író portréjához. Rónay György (1913-1978). In: Kovács – Rosdy (1996) 78-91. o.
- Szabó Róbert és Szokolczai György (2009-2010): A magyar keresztény politika vagy kísérlete. A DNP országgyűlési képviselőcsoportja (első rész). Egyházfórum, XXIV. (X. új) évf. 5-6. szám. (2009) 26-40. o.. A DNP parlamenti szerepe (második rész). Uo., XXV. (XI. új) évf., 1. szám (2010) 14-22. o. A DNP országos politikai szerepe a forradalom idején (harmadik rész). Uo., XXV. (XI. új) évf., 2. szám (2010) 16-27. o. Az üldöztetés, a forradalom és a megtorlás (negyedik rész). Uo., XXV. (XI. új) évf., 3. szám (2010) 20-29. o.
- Szokolczai György (2008): A titkosszolgálatok, a keresztény szervezkedések és a részleges megállapodás a Vatikánnal. Magyar Szemle, Új folyam, XVII/7-8. (2008. augusztus), 84-100. o.
- Szokolczai György (2008-2009): A nagy vita a magyar keresztény politikáról. A helyzet kialakulása (első rész). Egyházfórum, XXIII. (X. új) évf. 5. szám. (2008) 3-13. o. A nagy összeütközés (második rész). Uo., XXIII. (X. új) évf. 6. szám. (2008) 3-12. o. Kísérlet a tragédia elhárítására és a végkifejlet (harmadik rész). Uo., XXIV. (XI. új) évf. 1. szám. (2009) 3-14. o. A tanulságok és a következtetések (negyedik rész). Uo., XXIV. (XI. új) évf. 2. szám. (2009) 3-17. o.
- Szokolczai György (2010): Kétféle mérce. Pallos László könyvéről. Magyar Szemle, Új folyam, XIX. (2010), előkészületben.
- Tomisa Ilona (1996): Hit – és szolgálat. Bálint Sándor (1904 – 1980). In: Kovács – Rosdy (1996) 26-34. o.
- Ugrin József (1995): Emlékezéseim a KALOT parasztfjúsági mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is. Magyar Népfőiskolai Társaság - Püski, Budapest, 223 o.
- Varga László (1979): Kérem a vádlott felmentését! Püski, Youngstown, 253 o.
- Vida István (főszerk.) (1999): Az 1945. évi november 29-re Budapestre összehívott Nemzetgyűlés almanachja. 1945. november 29. – 1947. július 25. Multiszolg BT., Vác, 887 o.
- Zombori István (szerk.) (2001): Magyarország és a Szent-szék diplomáciai kapcsolatai 1920-2000. Szent István Társulat, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 136 o.
- Félbemaradt reformkor 1935-1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában. Róma, 1990.
- Félbemaradt reformkor 1935-1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában. Püski, Budapest, 2006.

„ERRATA

Ez úton korrigáljuk cikkünk 4. részének pontatlanságát. Kovács László 1945. november 4-én lett a Független Kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselője. (Szabó Róbert-Szokolczai György).”